

Michalkó Gábor

Turizmus a hadviselés árnyékában

A turizmus és hadviselés első hallásra antagónisztikusnak tűnő párosítás, mivel ha az utazást bármilyen katonai konfliktus vagy annak előszele is veszélyezteti, akkor a felmerülő biztonsági kockázatok blokkolhatják az adott desztináció turizmusának kibontakozását. Ez a fejezet, ha nem is cáfolja, de feltétlenül árnyalja a háború és a turizmus kapcsolatáról eddig érvényesnek tekintett paradigmát. A háború taszít, de az azzal kapcsolatos emlékek szerte a világban turisták milliót vonzzák a borzalmak felidézésére, a fegyveres összecsapásokat eredményező viszályok elkerülésének elősegítésére. A honvédelmet mint a hivatásturizmus részét tárgyaljuk a turizmusbiztonság problematikájaként.

1. Béke kontra háború: turisztikai aspektusok

1.1. A turizmus a béke iparága?

A turizmustudományt övező számos közhely közül talán a „turizmus a béke iparága”¹ az, amely egyrészt oly mértékben elcsépett, hogy eredete – különösen az iskolapadban ülő vagy azt nemrég elhagyó generáció számára – a legtávolabbi homályba vész, másrészt igazságtartalma az utazási motivációkban tapasztalható dinamikus változások következtében erodálódni látszik. A második világháborút lezáró társadalmi-gazdasági fejlődés egyik letéteményese kétségkívül a – legfeljebb regionális konfliktusok szabdalta – tartós béke, amely jelentős mértékben hozzájárult a szabadidő utazással való eltöltésének életmóddá válásához. Ugyanakkor a turizmus hordozta szabadságérzés biztosítása igényli a béke fenntartását, a társadalom alapvető politikai elvárása az életterének háborús cselekményektől való mentesítése. Ha csak Európát vesszük górcső alá, láthatjuk, hogy az 1945 után kirobbant fegyveres konfrontációk többsége valamilyen módon érintette a szabadidős turizmus frekvenciált célterületeit, az üdülésre alkalmas tengerpartokat, amelyekről a turisták ideig-óráig kénytelenek voltak távol tartani magukat. A görög–török szembenállás Ciprust (1974–), a délszláv háború az Adriát (1991–1995), az orosz–ukrán konfliktus a Krim-félszigetet (2014–) vonta ki a turizmusipar nemzetközi dimenziójú élménytermeléséből. Miközben a békétlenség valóban a turisztikai mobilitás első számú akadályozója (ahol lönek, vagy ahol számítani lehet arra, hogy lönek, oda nyilván nem utazunk), a háborúval közvetlenül

¹ A nemzetközi szakirodalomban a *Tourism: world's peace industry* kifejezéssel találkozhatunk, amelynek kontextusa a turizmus világbéke megteremtésében játszott szerepét hivatott hangsúlyozni (D'AMORE 1988; LITVIN 1998).

vagy közvetve kapcsolatos turisztikai attrakciók megtekintése turisták millióit motiválja útra kelésre. A második világháborút követően Európa nagyobbik részén immár a harmadik generáció nő fel úgy, hogy személyesen nem kellett átélnie a fegyveres összecsapások megrázkódtatásait, a háború fogalma azonban a mindennapi életének szerves hozzátartozója: az iskolai történelemórák alapvető ismeretei közé tartozik; a sorkatonaság révén a férfiak életútjának része; a családtörténet, a kisebb-nagyobb közösségek kollektív emlékezetének eleme; a nemzeti emlékezetpolitika elválaszthatatlan pillére; irodalmi és filmélmények fontos motívuma; a legkülönbözőbb korosztályok valós és virtuális játékainak tárgya; a médiában rendszeresen megjelenő híryanag. A háború és a turizmus különös szimbiózisa hordozta paradoxon lényege, hogy miközben a háború gátolja a turizmus kibontakozását, akadályozza a turistaáramlást, békeidőben az utazók élénk érdeklődést mutatnak a háborúhoz fűződő dolgok iránt (BUTLER–SUNTIKUL 2013).

1.2. Totális turizmus: a béke záloga

Amíg 1960-ban még csak tízmilliós volt a nemzetközi turistaérkezések² volumene, addig napjainkban már az egymilliárdot is meghaladja az UNWTO³ által regisztrált külföldi turisták száma. A turizmus mint a szabadidő-eltöltés egyik alternatívája és a hivatás-végzés gyakori velejárója annyira átítatta a társadalom szövetét, hogy csak elvétve találkozhatunk olyan emberrel, aki utazóként vagy vendéglátóként ne lenne érintett benne. Az életünk szinte minden mozzanatának van turisztikai vonatkozása: ha ki sem mozdulunk otthonról, akkor a tévécsatornák kapcsolgatása közben szembesülünk az utazással és gasztronómiával foglalkozó műsorokkal; de ha megpróbálunk elzárkózni a médiafigyasztástól, akkor az utcára vagy a körfolyosóra nyíló ablakunkon keresztül hallhatjuk a hajnalban érkező vagy távozó Airbnb-turisták⁴ bördndjeinek zörgését, esetleg a közeli fesztivál dübörgése vagy a lakóházak felett elhúzó repülőgép fülsiketítő zúgása jelzi, hogy mégiscsak érintettek vagyunk; ha pedig a világtól abszolúte elzártan, remeteként tengetjük az életünket, akkor előbb-utóbb magunk is turisztikai attrakcióvá válhatunk.

A világ turizmusiparának az 1960-as évek óta tartó szinte töretlen fejlődését számos tényező igazolja, amelyek közül talán a nemzetközi turistaérkezéseknek a Föld népességéhez viszonyított aránya fejezi ki legmarkánsabban az utazás mint létforma dinamikáját. 1960-ban megközelítőleg 3 milliárd ember élt a Földön, ekkor a 69,3 milliós nemzetközi turistaérkezés a világnépesség 2,3%-át tette ki, 2016-ban, amikor már 7,5 milliárd volt a világ lélekszáma, a 1235 milliónyi nemzetközi turistaérkezés 16,5%-ra emelte az érintettségi mutatót. Egyszerűbben megfogalmazva: 1960-ban minden 44., 2016-ban pedig már minden 6. ember nemzetközi turista volt. Annak ellenére, hogy az érintettségi mutató hipotetikus, mivel egyes országok állampolgárai elvétve, másoké gyakrabban lépik át a határt, szemléle-

² A nemzetközi turizmusstatistikában azokat az utazókat regisztrálják turistaként, akik – a határt átlépve – legalább egy éjszakát eltöltenek egy másik állam területén, függetlenül a szállásuk sajátosságaitól.

³ UNWTO: United Nations World Tourism Organisation; Turisztikai Világszervezet, székhelye Madrid.

⁴ Airbnb: USA-beli startup vállalkozás, San Franciscóban alapították, magánszállások (lakások, üdülők) online értékesítésével foglalkozik, gyakorlatilag az egykori IBUSZ-lakások szisztémájához hasonló, digitalizált fizetővendéglátás.

tesen jelzi az utazások népességrobbanásnál is erőteljesebb bővülését. A turizmus létforma, az utazás pedig a modern élet része, nem könnyű a földkerekség mintegy 7,5 milliárdos népességének legkülönbözőbb motivációjú mobilitását a gyakorlatban megkülönböztetni.

Ha az év bármely időszakában pillanatfelvételt készítenénk az utazásban egyazon helyen részt vevőkről, egymás mellett találnánk a tartós munkavállalási szándékkal útra kelőt; a már külföldön dolgozót, de épp az otthon élő rokonait meglátogatót; a zord északról a kellemesebb klímájú délre tartó nyugdíjast; az egynapos bevásárlóturistát; az utazását üzletinek feltüntető szexturistát, és napestig sorolhatnánk a nemzetközi mobilitás mindazon érintettjeit, akik utazásuk során a konvencionális turizmustól eltérő motivációval és fogyasztási magatartással rendelkeznek, továbbá az igénybe vett (illetve nem vett) szolgáltatások köre alapján a turizmus és a migráció határmezsgyéjére helyezendők. A fentiekre figyelemmel a hadtudomány által a második világháború leírására használt totális háború kifejezés analógiájára alkalmazható a totális turizmus fogalma, amelyben: 1. a teljes földfelszín (510 millió km²) turisztikai desztinációként értelmezhetjük; 2. a népesség legnagyobb része utazóként vagy a fogadó területek lakosságaként érintett az áramlásokban; 3. az államok, az önkormányzatok, az integrációk, de az egyének is töreksenek az erőforrásaik minél jelentősebb hányadát a turizmusban való hasznosulásra fordítani. A turizmus fejlődéstörténetének jelen korszakát jellemző totális turizmus egyrészt igényli (generálja) a béke fenntartását, másrészt a mindenhol jelen lévő turisták támadási felületet képeznek az agresszorok számára, ezzel potenciális konfliktusforrásként értelmezendők.

1.3. A béke mint turisztikai vonzerő

A háborúk klasszikus paradigmája szerint azokat valamilyen közvetlen kiváltó esemény előzi meg (*casus belli*), és a vesztes fél fegyverletételét követően béke zárja (PERJÉS 1983). Annak ellenére, hogy a béke – az esetek többségében – már nem a katonai, hanem a politikai mezőben kötődik, tartalma és következményei gyakran hadászati vonatkozásúak, a győztes fél területigénye pedig az adott vagy az elkövetkezendő korszak(ok) társadalmának érzékeny veszteséget okoz. Tengerparti vagy hegyvidéki üdülőterületek, gyógyfürdők, múzeumok, közlekedési hálózatok, patinás szállodák, illetve bármilyen, a szabadidő eltöltését szolgáló, a turizmusban hasznosuló kínálati elem békekötés révén másik országhoz való kerülése nem csupán súlyos gazdasági, de mélyreható lelki károk kiváltását is generálja. Az első világháborút lezáró Párizs környéki békeszerződések részeként 1920. június 4-én a Versailles-ban elhelyezkedő Nagy Trianon-kastélyban Magyarországgal megkötött béke(diktátum) aláírásának színhelye, a Cotelleszobor ma szomorú emlékeket idéző turisztikai attrakció. Ugyanakkor lélekemelő vonzerők is kötődnek a trianoni békéhez, közülük a legismertebb a Sopron jelképének számító Tűztorony alatt található, úgynevezett Hűségkapu,⁵ amelyet a magyar országgyűlés adományozott a „leghűségesebb városnak”, miután 1921. december 14–16. között a szavazásra jogosult lakosság többsége úgy döntött, hogy – élve a békeszerződés adta lehetőséggel – a Magyarországhoz való tartozása mellett teszi le a voksát.

⁵ A Hűségkapun elhelyezkedő szoborcsoport a Gellért-hegyen álló Szabadság-szobrot is formáló Kisfaludi Strobl Zsigmond (1884–1975) alkotása.

A világtörténelem számos békekötésének színtere, az az épület, az a helyiség, az az íróasztal, ahol az érintett felek aláírták a véres háborúskodást lezáró békemegállapodást, ma a turizmusban hasznosuló vonzerőként értelmezhető. A konferenciaturizmus piacán ma is jól csengő Párizs (illetve annak környéke) nem csupán az első és a második világháborút lezáró békekötések fellegvára, hanem a francia fővároshoz kötődik az 1763-as, 1783-as, részben a gyarmatok sorsát a világhatalmak között rendező békeszerződés is. 1973-ban Párizsban kötötték a vietnámi háborút lezáró béke (az 1969-ben Woodstockban félmillió közönség előtt lebonyolított ikonikus békefesztivál fontos állomását jelentette a pacifista mozgalom későbbi sikerének). Ha elfogadjuk, hogy „a turizmus a béke iparága”, akkor „Genf a béke fővárosa”, a világ diplomáciájában meghatározó szerepet játszó svájci település az 1949-ben aláírt, a nemzetközi fegyveres konfliktusok humanitárius vonatkozásait szabályozó genfi egyezmény helyszíne. A 20. század második felében született békemegállapodások egyik legismertebb helyszíne az USA elnökeinek vidéki rezidenciájaként is szolgáló Camp David-i üdülő, ahol 1978-ban a háborús konfliktusban álló izraeli és egyiptomi elnök megállapodott az egy évvel később Washingtonban (1979) megkötött, azóta is tartósnak bizonyuló béke feltételeiről (az esemény jelentőségét, a helyszín értékét növelte, hogy a Camp David-i megállapodás Nobel-békedíjat hozott az aláíró feleknek).

A világ egyik legismertebb és talán legveszélyesebb demilitarizált övezete egy máig meg nem született békéhez kötődik. Az Észak- és Dél-Korea között 1950-ben kirobbant és 1953-ban egy fegyverszüneti megállapodással zárult háború több mint fél évszázada borzolja a kedélyeket, és tartja rettegésben a Koreai-félszigeten, illetve annak környezetében élőket. A fegyverszüneti megállapodás értelmében az északi szélesség 38. foka jelenti a két ország határát, amelynek mentén kizárólag határvédelmi feladatokat látnak el, katonai erőket nem vonultatnak fel. A két ország közötti párbeszédet fizikailag biztosító Panmindzson „határátkelőhely” egyben az Észak- és Dél-Korea közötti hivatalos egyeztetések színtere, pontosan a határvonalon húzódó, kékre festett katonai barakkok (pavilonok) a békétlenség szimbólumai, a bennük elhelyezett tárgyalóasztal egyik fele – elvileg – észak-, a másik dél-koreai területre esik. Panmindzson mindkét irányból megközelíthető turisztikai vonzerő, azonban a látogatásnak nagyon szigorú szabályai vannak.⁶

2. Csataérturizmus

2.1. Virágos rétek, tajtékozó habok

A világtörténelem nevezetes csatáinak színhelyén ma legfeljebb egy emléktábla, emlékmű, esetleg egy látogatóközpont jelenti a vonzerő fizikai megtestesülését, az ütközetek tárgyi emlékeinek többsége megsemmisült, a relikviák leginkább a pusztító idő áldozatául estek. Legnagyobb eséllyel a fegyverek és a legkülönbözőbb hadászati eszközök éltek túl a történelem viharát, amelyek a régészeti feltárások során vagy különféle gyűjteményekből kerültek elő, és ma egy-egy múzeum becses darabjainak számítanak. A világtörténelmi fordulópontokat jelentő csaták feltételezett helyszínét napjainkban turisták tömegei keresik fel, de az élményhez alapvetően nem a helyszínen látottak, hanem az iskolában elsajá-

⁶ Elérhető: www.koreadmztour.com/; www.tourdmz.com/; www.panmunjomtour.com/ (A letöltés ideje: 2018. 05. 03.)

tított, az olvasmányok és filmek, különböző médiafelületek által elmélyített ismeretek, illetve az idegenvezető vagy a helyszínen elérhető információforrások járulnak hozzá (FRANCH–IRIMIÁS–BUFFA 2017). Gyakorlatilag anélkül kell átérezni, felidézni a hely történelmi jelentőségét, hogy ezt bármilyen autentikus vizuális élményapparátus képes lenne érdemben segíteni (IRIMIÁS–VOLO 2018). Ahogyan a görögországi Marathón, úgy a belgiumi Waterloo is csak egy rendezett rét, amelynek vonzereje történelmi szerepének megélésében rejlik. Egy csatatér turisztikai attrakcióvá válását befolyásolhatja a nemzeti emlékezetpolitika is, a dicsőséges győzelem vagy a szégyenletes vereség, valamint a következmények hangsúlyozása, illetve elhallgatása determinálja a turisztikai keresletet.⁷ A magyar hadtörténettel kapcsolatos emlékezetpolitika sajátossága, hogy számos csatatér (például Rigómező) az országhatárokon túl fekszik, így azok turisztikai menedzsmentjére szerény befolyás gyakorolható (HORVÁTH 2018). A szárazföldi csatákhoz képest sokkal nehezebb helyzetben vannak a tengeri ütközetek helyszínei, mert ott a hely vízen történő megjelölése, érdekessé tétele igen jelentős kihívással szembesíti a turizmusért felelős szervezeteket (Szalamisz, Lepanto, Trafalgar).

2.2. Várak, erődök, falak

1. kép

*Belgrád (Nándorfehérvár) vára: az egykori dicsőséges győzelem
ma a világhírű szerb kosárlabdacsapat utánpótlását szolgáló felkészülés színtere*

Forrás: Michalkó Gábor felvétele

⁷ A magyar Országgyűlés 2011-ben törvényt alkotott a nemzeti emlékhelyekről, amelyek sorában megtalálhatjuk Mohácsot és Pákozdot.

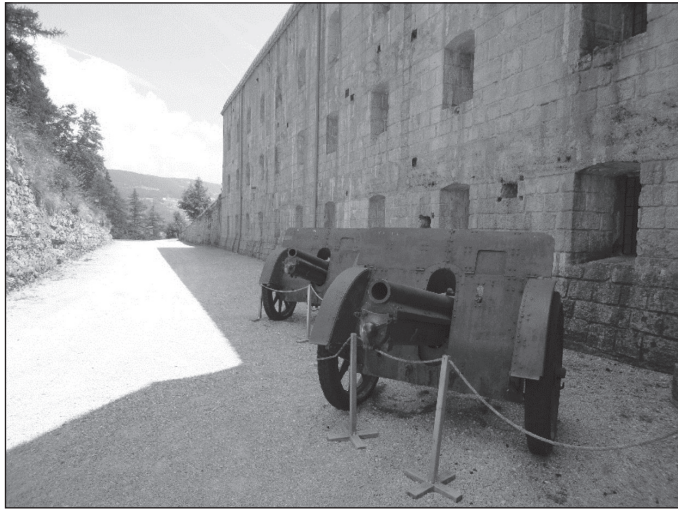
Tekintettel arra, hogy a háborúk paradigmája egészen a 19. századig a meghódítandó, leigázandó térséget szimbolizáló vár elfoglalására készítette a támadókat, azok nemcsak lakó-, hatalmi, hanem védelmi funkciókat is elláttak, kiemelkedő csaták helyszínéül szolgáltak (Eger 1552, Buda 1686). A várak jobbára megsínylették az ütközeteket, egy részük megsemmisült, egy részüket újjá- és/vagy átépítették, tehát a katonai konfliktusban involválódott építmények első számú turisztikai vonzereje a történelmi ütközet felidézése, de ez – a csataterekkel összehasonlítva – fizikai mivoltuknak köszönhetően viszonylag eredményesen menedzselhető (IRIMIÁS 2014a, 2014b).

A kifejezetten hadászati funkcióval bíró erődítmények (erőd, citadella) egyrészt az azokban, illetve környezetükben lefolyt csaták emléke, másrészt építészeti különlegességük, földrajzi (stratégiai) fekvésük miatt váltak a turisztikai kínálat elemeivé. Az Europa Nostra-díjas (1994) komáromi erődrendszer részét képező Öreg- és Újvár az 1848–49-es szabadságharc kiemelkedő ütközetének helyszíne volt. A Budapest világörökségi területének részét képező, a Habsburg-uralom ellen lázadó pesti polgárok elrettentésére Haynau által építtetett Citadella kizárólag a magyar főváros második világháborús ostroma idején vett részt éles katonai hadműveletben. Az USA védelmi minisztériumaként funkcionáló washingtonbeli Pentagon a világ egyik legnagyobb irodaháza, a monumentális katonai létesítmény számos érdekessége turisztikai látványossággá avasította az ötszög alakú épületet.

A hadtörténet tanúbizonysága szerint az ellenséges erőkkel szembeni védelem biztosítása önmagában is képes volt olyan monumentális létesítmények megalkotására, mint például az eredetileg katonai felvonulási útvonalnak készült, később a barbároktól óvó római kori *limes* vagy a nomádok betörésének kiküszöbölésére szolgáló nagy fal Kínában. Előbbinek szerves része a jelentős turisztikai attrakcióként számontartott Hadrianus fala Észak-Angliában, utóbbi a rohamtempóban fejlődő kínai beutazó turizmus egyik kedvelt célterülete.

2.3. A modern háborúk

A 20. század jelentős fordulatot hozott a háborúskodás természetrajzában, az iparszerűség és a kiterjedtség feltétlenül új elemként jelenik meg, a hadászati technológiában bekövetkezett újítások lenyomataival pedig mind a mai napig szembesülhetnek a téma iránt érdeklődő turisták, az eseményekben gyakran családjuk révén is érintett, másod- vagy harmadgenerációs leszármazottak (RÁNKI 1976; GALÁNTAI 1988). Az idén éppen 100 éve befejeződött első világháború (1914–1918) hozta meg az úgynevezett lövészárók-hadviselést, amely a gyalogság és a tüzérség – a korábbiaknál sokkal korszerűbb és hatékonyabb fegyverek révén – megnövekedett tűzerejének védelmére szolgáló harcárkok, mellvédek és bunkerek együttes alkalmazására épült. A kezdetben hevenyészett harcárkok idővel betonnal megerősített, hosszú-hosszú hónapokon át húzódó kibekkelésre berendezkedett, „komfortos” védelmi állásokká fejlődtek, a föld mélyébe süllyesztett, olykor többemeletes, tábori konyhát, kórházat, kommunikációs eszközöket, irányítási pontot is magukban foglaló bunkerek gyakran eredeti állapotukban őrzik az első nagy világégés szörnyűségeinek emlékét (IRIMIÁS 2013; HORVÁTH 2015; HORVÁTH 2017). Ma Európa-szerte találkozhatunk az első világháború lövészárók-hadviselésének relikviáit őrző építményekkel, bemutatóterekkel, amelyek közül az észak-olaszországi küzdelmek mementójául szolgálók váltak a térség turizmusának kitüntetett kínálati elemeivé (IRIMIÁS 2015).

2. kép

*Egy magashegységi bunker Olaszország Trentino tartományában:
az értelmetlenség több emelet mély emlékhelye*

Forrás: Michalkó Gábor felvétele

Miközben az első világháború is számos rossz emlékű „leg”-gel írta be magát az emberiség mára gyakran turisztikai attrakciójá avanszált történetébe, addig a második világháborúnak nagyságrendekkel sikerült ezt túlszárnyalnia. A „verduni vérszivattyúként” elhíresült verduni csata (1916) a döbbenetes volumenű emberáldozatokon túl olyan mértékű környezetszennyezést is okozott, hogy az érintett észak-franciaországi térséget (vörös zóna) ma is elzárva tartják a kíváncsiskodók elől. A második világháború, de talán a világtörténelem legvéresebb ütközete Sztálingrádban (Volgográd) zajlott, ahol az 1942/1943-as, 199 napig tartó ádáz küzdelemben és annak következtében – egyes becslések szerint – akár 2 millióan is hősi halált halhattak. A „Hős Város” címet viselő település a totális háború szimbólumává vált, a csata emlékét a *Mamajev Kurgán* parkban emelt gigantikus szoboralkotás őrzi. A tudomány „melléktermékei” 1915-ben a belgiumi ypres-i csatában (mustárgáz), 1945-ben pedig Hirosimában és Nagaszakiban (atombomba) mutatták meg – talán örök tanulságul –, hogy mi az, amivel soha többé nem kíván szembesülni az emberiség. Mindkét város első számú turisztikai vonzereje a háborúk legrosszabb következményeinek felidézése.

3. Háborús örökségvédelem, emlékezetpolitika

3.1. Az ismeretlen katona sírja

Az ismeretlen katona sírja számos helyen a háborúk harcoló áldozatainak ikonikus emlékhelye, az adott desztináció vezető turisztikai attrakcióinak egyike, egy olyan nagy becsben tartott pont, ahol a legtöbb esetben ténylegesen egy harctéren elesett, azonosítatlan katona

nyugszik, és amelynek esztétikai kivitelezése (monumentalitása), gondozása (örökmécses), őrzése (őrségváltás), a vele kapcsolatos legendák és mítoszok felkeltik a turisták érdeklődését. Az ismeretlen katona sírjának felkeresése több országban is a nemzetközi diplomácia protokolljának része, így állam- és kormányfői látogatások alkalmával kiemelt figyelem övezi ezeket az emlékhelyeket. Budapesten a Hősök terén, Moszkvában a Kreml oldalában, Párizsban a Diadalív alatt tiszteleghetnek a turisták a hősök emlékezete előtt (ezek kedvelt esküvői fényképezkedési helyszínek is, ami élménybővítő hatású). Az ismeretlen katona sírjához hasonlóan, vagy Washington (Arlington⁸) esetében éppen azzal közös területen a katonai temetők is a turisták érdeklődésének homlokterében állnak. A temetők misztikus világa, az általuk árasztott nyugalom és sajátos szépség amúgy is vonzza a bel- és külföldi látogatókat (PÉCSEK 2015), a háborúban elesettek végső nyughelye, a katonás rendezettségben álló síremlékek esztétikuma turisztikai attrakciót tesz a tragikus sors lenyomatait. Magyarország hadi vonatkozású sírkertjei közül talán a Solymár határában található brit katonai temető az egyik legattraktívabb, amelyet 1984-ben maga a brit miniszterelnök, Margaret Thatcher is meglátogatott.⁹

A háborúk emlékezetét őrző, prezentáló és interpretáló helyszínek (emlékhelyek) és létesítmények (múzeumok, látogatóközpontok) egyik kihívása, hogy miként találják meg az egyensúlyt a hadviselés értékeivel (erő, hősiesség, bátorság, bajtársiasság, önfeláldozás, honvédelem stb.) és borzalmaival (gyilkolás, halál, éhség, pusztulás, otthontalanság stb.) történő szembesítés során (ERÖSS–GALAMBOS–MICHALKÓ 2017). A kiállított fegyverek, harcjárművek minél modernebbnek, minél pusztítóbbnak tűnnek, annál érdekesebbek, de talán annál hitelesebben is tudatosítják a látogatókban, hogy ezeket nem kellene más népek, nemzetek vagy éppen honfitársaik ellen fordítani. Az installációkra építő emlékezeti helyek egyrészt képesek reprodukálni, másrészt az adott közösség (vagy éppen a hatalom) értékeit is közvetítő konstrukciókat létrehozni (ERÖSS 2016). A világ hadtörténeti múzeumainak többsége a hadászati eszközök bemutatására vállalkozik, az azokhoz kötődő borzalmak, az általuk végzett pusztítás következményei ritkán kerülnek terítékre. A Hirosimában található Béke Emlékmúzeum már nevében is kifejezi azt a koncepciót, amellyel a kurátorok a háborúval kapcsolatos kollektív memóriát (a rossz emlékeket) óhajtják ébren tartani.

3.2. Intézményesített örökségvédelem

A háborús múlt felidézésére alkalmas emlékhelyek megőrzését, turisztikai attrakciótá válását segíti elő a legkülönbözőbb nemzetközi és hazai örökségvédelmi programokba történő bevonásuk (1. táblázat). Az UNESCO világörökségi listáján¹⁰ található 1073 helyszín közül tucatnyi a kifejezetten katonai vonatkozású építmény, jellemző módon a turisták érdeklődésének homlokterében álló impozáns erőd, de közöttük találjuk Filippi (Philippi) romterületét is, ahol a Kr. e. 42-ben lezajlott csaták miliójét élhetik át az ókor iránt fogékony látogatók. A vi-

⁸ Az Arlingtoni Nemzeti Temető a kultikussá vált *Hair* című, részben a vietnámi háború ellen tiltakozó musicalfilm zárójelenetének egyik lélektanilag meghatározó helyszíne, többek között filmturisztikai zárandókhely.

⁹ Elérhető: www.margarethatcher.org/archive/1984hungary.asp (A letöltés ideje: 2018. 04. 19.)

¹⁰ Elérhető: <https://whc.unesco.org/en/list> (A letöltés ideje: 2018. 04. 17.)

lágörökségi attrakciók egy különleges csoportját képezik a határon átnyúló (fizikai kontaktusban egymással nem feltétlenül lévő) helyszínek, a „Római Birodalom határa” elnevezésű, egykor mintegy 5000 kilométer hosszúságú védelmi vonal maradványai ma Németországban és az Egyesült Királyságban reprezentálják a nemzetek feletti értékmegőrzést.

1. táblázat

A háborúval kapcsolatos jelentősebb világörökségek helyszínei és a cím elnyerésének éve

Megnevezése	Ország	Év
National History Park – Citadel, Sans Souci, Ramiers	Haiti	1982
The Great Wall	Kína	1987
Frontiers of the Roman Empire	Németország, Egyesült Királyság	1987
Fortress of Suomenlinna	Finnország	1991
Hwaseong Fortress	Dél-Korea	1997
Brimstone Hill Fortress National Park	Saint Kitts és Nevis	1999
Masada	Izrael	2001
Bisotun	Irán	2006
Fortifications of Vauban	Franciaország	2008
Erbil Citadel	Irak	2014
Archaeological Site of Philippi	Görögország	2016

Forrás: <https://whc.unesco.org> (A letöltés ideje: 2018. 04. 17.)

Magyarországon a kulturális örökségvédelem részeként kiemelt állami figyelem övezi a nemzeti és a történelmi emlékhelyeket, az előbbi csoportba történő besorolás az Országgyűlés,¹¹ utóbbiba a kormány¹² hatásköre. A 17 nemzeti emlékhely közül a Mohácsi Nemzeti Emlékhely, a Katonai Emlékpark Pákozd, az egri vár, a szigetvári vár elnevezésűek a magyar történelem sorsfordító csatáihoz kötődnek, és kivétel nélkül az érintett turisztikai desztináció releváns vonzerői közé tartoznak. Nem meglepő, hogy Magyarország 49 történelmi emlékhelye közül szintén jelentős számban vannak katonai vonatkozásúak: várak, erődök (Drégelypalánk, Győr, Gyula, Komárom, Kőszeg, Miskolc–Diósgyőr, Sárospatak, Sárvár, Visegrád), laktanyák (Ludovika Akadémia – Budapest, huszár- és páncélos laktanya – Cegléd, hajdúkerületi székház – Hajdúböszörmény, jászkun kerületi székház – Jászberény, a határőrlaktanya előtti tér – Mosonmagyaróvár), csatahelyszínek (Corvin köz – Budapest, muhi csata emlékműve – Muhi) és emlékművek (Hétkápolna és honvédelemkmű – Vác).

3.3. A borzalom folklorizációja

Miközben a háborúk indokai között számos, a nemzettudatot erősítő, a haza védelmének fontosságát kiemelő, a hősieles küzdelmet példaként állító patetikus magyarázattal találkozhatunk, a különböző volumenű emberáldozatokkal párosuló hadműveletek, a materiális

¹¹ 2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről.

¹² 303/2011. (XII. 23.) Korm. rendelet a történelmi emlékhelyekről.

javak megsemmisülése és minden más, a háborúskodással együtt járó veszteség az egyén és a társadalom szintjén egyaránt nehezen feldolgozható, gyakran traumás fájdalommal párosul. Az elesettek gyermekei, unokái emlékeznek, a meg nem született gyermekek és unokák helyett pedig a társadalom emlékezik, de idővel kopik a tragikus eseményekben való érintettségéből fakadó fájdalom felidézése, és a kollektív emlékezés veszi át a terepet. A fájdalom enyhül, de a borzalom akkor is borzalom marad, ha azt egy emlékoszlop, egy sírhely, egy múzeum vagy éppen egy rendezvény testesíti meg, amíg a háborúk nem vesznek a történelem szépítő sülylesztőjébe, és nem válnak tragédiából tananyagká redukálódó históriává, addig az emlékezetpolitika kánonjának szerves részeként kezelik azokat. Amíg az éppen száz éve (1918) befejeződött első világháború borzalmai még intő mementóként lebegnek az érintett országok felett, addig a 19. század csatáira már játékos formában, a folklorisztikus elemekre koncentrálnak emlékezünk. Se szeri, se száma az olyan katonai hagyományörző rendezvényeknek, amelyek valamely történelmi kor egy-egy jeles csatájának „újrajátszására” vállalkoznak. A Magyar Huszár és Katonai Hagyományörző Szövetség a komáromi monostori erődben eleveníti fel évről évre a második világháború katonai örökségét, de ugyancsak a világörökségi címre pályázó helyszín szolgál otthonául az 1848–49-es hadiesemények csatarekonstrukciójára és a huszárelet szépségeinek bemutatására. Az USA-beli *Little Bighorn Battlefield* Nemzeti Park menedzsmentje is él az indiánokkal 1876-ban megvívott csata felelevenítésének lehetőségével, a többszörös túlerőben lévő amerikai lovasezred által elvesztett ütközet egyes epizódjainak turisztikai attrakcióvá avanzsálása a háború borzalmainak folklorizációjával párosul. A katonai hadműveletekkel együtt járó halál relativizálása, a küzdelem céljainak patetizálása, a katonaélet „szépségeinek” előtérbe kerülése számos, a háború turisztikai kapcsolódását megtestesítő téma kapcsán etikai kérdéseket vet fel. Például azon a homokos normandiai tengerparton gondtalanul élvezni a nyaralás minden örömét, ahol 1944. június 6-án szövetséges katonák ezreit mészárolták le a partraszállást blokkolni igyekvő német katonák, vagy éppen az 1956-os forradalom egyik legádázabb ütközetének helyszínén, a Corvin közben kávézgatni a turizmusmenedzsment morális felelősségének átgondolására ösztönöz.

4. Út a frontra

4.1. Az én frontom

A turizmusipar kibontakozása, nemzetközivé válása és az első világháborúval véget érő boldog békeévek (a századelő) lehetőséget teremtettek arra, hogy az utazás egyrészt a szabadidő eltöltésének részeként, másrészt a dinamikusan fejlődő közlekedési hálózatok fogyasztásának manifesztációjaként, harmadrészt a világ felfedezésének, megismerésének szolgálatában – ha nem is a mindennapi – mégis az élet részévé vált. Az első világháborúban részt vett katonák számára a front megközelítése, az odautazás, a környék sajátos megismerése a halál árnyékában szerzett tapasztalatgyűjtés kitörölhetetlen élményként jelentkezett (többségük ekkor ült életében először vonaton vagy hajón). Különösen az USA hadba lépését követően Európába érkező amerikai katonák számára bírtak elsőprő relevanciával az öreg kontinensen szerzett élmények, amelyeket a békekötéseket követően egy nyugodtabb időszakban is át kívánták élni, nosztalgiával töltve, gyakran a családjukkal, barátaikkal tértek

vissza a lövészárkokban történt szörnyűségek helyszíneire. A második világháború lezártaival fokozottabban érvényesült ez a jelenség, mivel a közlekedési technológia fejlődése már gyorsabb és komfortosabb utazásokra adott alkalmat, továbbá a szolgáltatások a társadalom egyre szélesedő rétegei számára váltak elérhetővé. Vietnámban teljes iparág épült ki arra, hogy a vietnámi háborúban (1965–1973) részt vett, nosztalgizálni vágyó amerikai veteránoknak turisztikai szolgáltatásokat nyújtsanak. A frontra való visszatérés problémakörének sajátos aspektusa a háború során létrejött interkulturális, interetnikus kapcsolatok (frontbarátságok) ápolása, amelynek talán legmagasabb szintje a küzdelem alatt így vagy úgy szárbá szökkent szerelemre épített házasságok és az ezekből fakadó VFR-turizmus.¹³

Egy fegyveres konfliktusban való részvétel – függetlenül attól, hogy az jó vagy rossz célokat szolgált, a támadók vagy a védekezők oldalán harcoltak – kivétel nélkül életre szóló megrázkódtatást jelent az érintetteknek. Ugyan a borzalmakkal párosuló emlékek az évek, évtizedek során tompulnak, átértelmeződnek vagy akár meg is szépülnek, a túlélők vagy a hősi halált haltak leszármazottjai, emléküik ápolói közösségbe szerveződve igyekeznek a történeteket soha el nem felejthetővé tenni. A szervezett veterántalálkozók, bajtársi összejövetelek, a háború hordozta értékek megőrzésére, felelevenítésére hivatott programok az úgynevezett traumaközösség egyben tartását szolgálják (IRIMIÁS 2016). A Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány a MÁV-val együttműködve évek óta elindítja a nagy népszerűségnek örvendő Isonzó expresszt,¹⁴ amellyel az érdeklődők Ausztrián keresztül utazva érik el a Szlovéniához, illetve Olaszországhoz tartozó első világháborús emlékhelyeket. A Hazajáró Honismereti és Turista Egylet aktív szerepet vállal a második világháborúban részt vett székely határvadászok hősies helytállásának emlékére szervezett utazások lebonyolításában, amelynek során a fegyveres küzdelem veteránjainak (hozzátartozóiknak) visszaemlékezései színesítik a programot.

4.2. A katonai diplomácia frontján

A kormányok nemzetközi kapcsolattartásának egyik különleges szegmense a katonai diplomácia, amelynek keretében nem csupán a honvédelmi tárca különböző beosztású civil tisztviselői, hanem magának a hadseregnek a tisztjei is utaznak. A honvédelmet szolgáló hivatásturizmus a stratégiai vonatkozású egyeztetésektől a közös hadgyakorlatok előkészítésén a hadászati technológia kölcsönös megismerésén át egészen az ünnepségeken való részvételig terjedő, rendkívül széles és színes skálán mozog. Az utazások részleteit azok célja és jellege szerint különböző mértékben igyekeznek a nyilvánosságtól távol tartani, ezzel is fokozva a katonai diplomáciát övező misztikumot.

A katonai diplomácia sajátos területe az ENSZ különböző békefenntartó misszióiban való részvétel. Az 1945-ben létrejött, elsősorban a nemzetközi béke fenntartására hivatott, közel 200 tagállamot a soraiban számláló szervezet a világ legkülönbözőbb pontjain 1948-tól látja el az egymással konfliktusban álló felek között létrejött fegyverszüneti megállapodások betartatását. A béke megőrzését fegyverrel kikényszerítő (ellenőrző) katonai alakulatok

¹³ VFR: visiting friends and relatives (rokonok, barátok meglátogatása motiválta utazások).

¹⁴ Elérhető: www.isonzoexpressz.hu/ (A letöltés ideje: 2018. 04. 20.)

mobilitása ugyan a turizmus fogalmi keretein kívül esik, azonban egyrészt a szolgálat le-
töltése utáni szabadidő-eltöltés a helyi turisztikai kínálat fogyasztásával párosul, másrészt
az adott desztinációba immáron turistaként való visszatérés lehetőségét hordozza magában.
Az ENSZ békefenntartó misszióiban nem csupán hivatásos katonák, hanem civil önkéntesek
is közreműködnek, akiknek illetén tevékenysége az önkéntesturizmus égisze alá tartozik.
A téma farvizén tárgyalandó a békeidőben tartósan külföldön állomásozó hadseregek tiszt-
jeinek, illetve a velük élő családtagjaik időről időre bekövetkező hazautazásával és a meglá-
togatásukra érkezőkkel kapcsolatos szabadidős turizmus szerepének értékelése.

A katonák tanulási célú mobilitása a kiképzésük és a folytonos továbbképzésük idősza-
kában is megfigyelhető jelenség. Az egyes országok katonai felsőoktatási intézményei között
megvalósuló hallgatói mobilitás (lásd katonai Erasmus-program), továbbá a nemzetközi
katonai szervezetek által működtetett akadémiákra történő kiutazás (lásd NATO Védelmi
Akadémia) és a különféle tanfolyamokon való részvétel (lásd Nemzetközi Biztonságpolitikai
Tanfolyam) széles körű lehetőséget biztosít a határokon átvándorló, katonai jellegű ismeretszer-
zésre. Ezekkel az intézményi lehetőségekkel állnak szoros összefüggésben a nemzetközi
katonai tudományos együttműködések, amelynek keretén belül különböző tanácskozási
(konferenciák, szimpóziumok, workshopok stb.) zajlanak. Ezek az utazások részben vagy
egészben az adott desztináció turisztikai infra- és szuprastruktúráját hasznosítják.

4.3. A háború- és katasztrófaturizmus

Egyre népszerűbb a katasztrófaturizmus

Vannak háborús turisták, akik saját országuk területéről álmélkodhatnak a szomszédban folyó
élet-halál harc keltette tűzijátékon. „Néha olyan közel zajlik a csata, hogy hallani a hangokat, és
látni a katonákat is. Ilyenkor kivisszük a turistákat egy mérföldre a határtól, és ott költhetik el a va-
cсорájukat. Eközben azt mondjuk nekik, hogy az Al-Kaida is lát titeket. Ettől megőrülnek” – idézi
a The Atlantic Kobi Maromot, az izraeli hadsereg leszerelt ezredesét, aki átnyergelt a turizmusra.
Most érdeklődőket visz a Golán-fennsíkra, a szíriai határ mellé, ahonnan remek panorama nyílik
a szír El-Kuneitra városra, benne pedig az elkeseredett vérontásra. Az idegenvezető szerint akkor
szabályos túlekedés volt a legjobb kilátóhelyekért, amikor híre ment, hogy az Aszad-ellenes lázadók
elfoglaltak egy határátkelőt, ahol korábban humanitárius segélyek jutottak be Szíriába Izrael felől.
A tömeg persze arra várt, hogy a kormányerők majd visszafoglalják a stratégiai pontot, és nem is
kellett csalatkozniuk: nagy látványosság volt a tankok és a tüzérségi ágyúk sortüze. „A látogatók
számára mindez érdekesség – tartja Marom. – Úgy érzik, hogy részesei lettek. Hazamehetnek, és
elmondhatják a barátaiknak, hogy voltak a határnál, láttak egy csatát.”

Részlet Molnár Csaba *Egyre népszerűbb a katasztrófaturizmus* című írásából

Elérhető: <https://mno.hu/hetvegimagazin/egyre-nepszerubb-a-katasztrofaturizmus-1365253>

(A letöltés ideje: 2018. 04. 19.)

A második világháborút követő évtizedek viszonylagosan tartós békéje megteremtette és fel-
erősítette a hadviselés iránti virtuális érdeklődést, amely egyfelől a nyomtatott médiában ka-
tonai témájú szakkönyvek, regények, színes magazinok formájában, másfelől az elektronikus
felületeken képes tudósításokban, filmekben, számítógépes játékokban található kielégülést.
Mindezen források közös tulajdonsága, hogy a tényleges kockázat átélésére nem kínálnak

lehetőséget, az olvasó, a néző vagy a játékos biztonságát semmi sem veszélyezteti. A háború borzalmainak testközelből való megtapasztalására vágyók, a médiamunkások, a kalandkeresők („tök jó buli, majd posztolom a Facebookon, és akkor majd leesik a haverok álla...”), vagy magukat az adott fegyveres konfliktus céljai iránt elkötelezettnek érzők a turizmus által hasznosított közlekedési hálózatokat, szálláshelyeket és a vendéglátóipari egységeket igénybe véve kerülnek közel a frontvonalhoz vagy az oda vezető utat fenntartó háterszázhoz.

Az arab–izraeli konfliktus meglehetősen hosszú ideje biztosít muníciót a valós katonai konfliktusokat átélni óhajtó „katasztrófaturisták” számára. Formális és informális túrák kínálják a háborúval együtt járó borzalmak (például menekülttáborok) megismerésének lehetőségét. A pusztítás tárgyi kultúrája gyakran a helyi szuveníripár kínálatának részévé válik, például a délszláv háborúból visszamaradt töltényhüvelyekből készített golyóstoll a bosznia-hercegovinai főváros, Szarajevó ajándéktárgyüzleteiben ma is könnyen beszerezhető termék, de a posztszovjet országok használtcikk-piacain szinte kivétel nélkül találkozhatunk az egykori Varsói Szerződés hadseregeinek relikviáival. A különféle helyi, regionális háborúk vagy éppen a francia idegenlégió toborzóirodái nem kevés fiataalt csábítanak hadviselésre, de legalábbis a kiképzésben való részvételre, ez esetben is az odautazás révén kerül a turizmus a hadviselés árnyékába.

Felhasznált irodalom

- BUTLER, Richard – SUNTIKUL, Wantanee eds. (2013): *Tourism and War*. London, Routledge.
DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203107706>
- D'AMORE, Louis (1988): Tourism – The World's Peace Industry. *Journal of Travel Research*, Vol. 27, No. 1. 35–40. DOI: <https://doi.org/10.1177/004728758802700107>
- ERŐSS, Ágnes (2016): “In memory of victims”: Monument and counter-monument in Liberty Square, Budapest. *Hungarian Geographical Bulletin*, 65. évf. 3. sz. 237–254. DOI: <https://doi.org/10.15201/hungeobull.65.3.3>
- ERŐSS Ágnes – GALAMBOS István – MICHALKÓ Gábor (2017): Emlékhely-transzformáció: a pátosz és a mindennapiság ciklikus dichotómiája a Corvin közben. In RÉGI Tamás – RÁTZ Tamara – MICHALKÓ Gábor szerk.: *Turizmus és transzformáció*. Budapest, Kodolányi János Főiskola. 150–163.
- FRANCH, Mariangela – IRIMIÁS, Anna – BUFFA, Federica (2017): Place identity and war heritage: managerial challenges in tourism development in Trentino and Alto Adige/Südtirol. *Place Branding and Public Diplomacy*, Vol. 13, No. 2. 119–135. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41254-016-0019-5>
- GALÁNTAI József (1988): *Az első világháború*. Budapest, Gondolat.
- HORVÁTH Alpár (2015): A bunkerturizmus lehetőségei Gyergyóban – Értelmezési keretek. *Gyergyói Szemle*, 1. évf. 1. sz. 53–62.
- HORVÁTH Alpár (2017): A bunkerek üzenete: a hadszínterek öröksége és a nemzeti identitás-turizmus kihívásai. In RÉGI Tamás – RÁTZ Tamara – MICHALKÓ Gábor szerk.: *Turizmus és transzformáció*. Budapest, Kodolányi János Főiskola. 53–77.
- HORVÁTH Alpár (2018): Határhelyzetek és kulturális törésvonalak a turizmus szolgálatában. Gondolatok a szépvízi történeti kiállítás koncepciójához. In NAGY József szerk.: *A határvédelem évszázadai Székelyföldön. Csíkszék és a Gyimesek vidéke*. Szépvíz, Szépvízért Egyesület. 334–355.
- IRIMIÁS Anna (2013): A katonai emlékhelyek turisztikai potenciáljának vizsgálata Észak-Olaszországban. *Földrajzi Közlemények*, 137. évf. 2. sz. 153–163.

- IRIMIÁS Anna (2014a): A Nagy Háború örökségének turisztikai menedzselése. In JÁSZBERÉNYI Melinda szerk.: *A kulturális turizmus sokszínűsége*. Budapest, Nemzeti Közszerzői és Tankönyvkiadó. 173–187.
- IRIMIÁS, Anna (2014b): The Great War heritage site management in Trentino, northern Italy. *Journal of Heritage Tourism*, Vol. 9, No. 4. 317–331. DOI: <https://doi.org/10.1080/1743873X.2014.908886>
- IRIMIÁS Anna (2015): „Téli háború az örök jég honában”. Az első világháború magashegyi emlékeinek magyar vonatkozásai. *Átjáró*, 5. évf. 2. sz. 65–78.
- IRIMIÁS Anna (2016): A Bajtársiasság Fesztivál Észak-Olaszországban. A közösségi összetartozás élménye. In JÁSZBERÉNYI Melinda – ZÁTORI Anita – ÁSVÁNYI Katalin szerk.: *Fesztiválturizmus*. Budapest, Akadémiai. 328–335.
- IRIMIÁS, Anna – VOLO, Serena (2018): A netnography of war heritage sites’ online narratives: user-generated content and destination marketing organizations communication at comparison. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, Vol. 12, No. 1. 159–172. DOI: <https://doi.org/10.1108/IJCTHR-07-2017-0079>
- LITVIN, Stephen (1998): Tourism: The World’s Peace Industry? *Journal of Travel Research*, Vol. 37, No. 1. 63–66. DOI: <https://doi.org/10.1177/004728759803700108>
- PÉCSEK Brigitta (2015): City Cemeteries as Cultural Attractions: Towards an Understanding of Foreign Visitors’ Attitude at the National Graveyard in Budapest. *Deturope: Central European Journal of Tourism and Regional Development*, Vol. 7, No. 1. 44–61.
- PERJÉS Géza (1983): *Clausewitz*. Budapest, Magvető.
- RÁNKI György (1976): *A második világháború története*. Budapest, Gondolat.